

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

ШЫН

Шинтиел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 57
(18177)

2012 чылдың
май 24,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

АЖЫЛ-ХЕРЕКЧИ КИЖИЛЕРНИҢ КОМАНДАЗЫН ТУРГУЗУП ТУРАР

Тываның Чазааның чаа составын четчези-биле тургуспаан-даа болза, ооң кол кезин ажилдап эгелээн. Кадрлар талазы-биле хүлээп алдынган шинтирлерни көөрге, Шолбан Кара-оол улуг туржугалыг болгаш ажил-херекчи кижилерни омулуп турар дээрзи илден.

Бо дээрже аныяк кадрларга болгаш кады ажилдап турган кижинге Чазак Даргазының үнүң калганы эвес-тир. Харын-эрткен 5 чылдың тургузунда Чазаның Даргазы быш-дуртукчу кылдыр бодун көр-н, ооң-биле кады ажилдаарга аажок солун деп, улуг сал-ын кижилери демдегледилар.

О хунге чедир Чазак Дарга-оралакчылары томуйлаткан, албан-дужаалдарга томуй-лыклар дооступ турар, ның дыка хөйү боттарының гарында хевээр артканнар, ннарның болгаш агентилел-ин удуртукчуларын томуй-уламчылавышаан.

Чазактын ажил-чорудулгазы-н нарын, чүгле аныяк тура-негеттинер эвес, а аргалар урда безин эки түнелдерни ап шыдаар, уйгу-чыдын чок даар, улуг арга-дуржулгалыг-лерге аажок нарын учас-рны бүзүрээр. Ындыг учас-р колдуунда саң-хөө болгаш-эмика, ол ышкаш өөредилге-келген.

Оң уламындан саң-хөө-эмика айтырыгларын эргелеп-арарын Михаил Козловка-рээни таварылга эвес. Ол-үеде амгы Экономика яамы-н "өгбези" — Тыва АССР-ниң-ланының удуртукчуларының-зи турган. Чазак Даргазының-н сорулгаларының дугайын-лап тура, Михаил Козлов-н "кобальт" комбинатты катап-арының айтырыгынга доктаап-н. Совет үениң соонда бир-р хоозуралга таварышкан ол-рулгени катап тургузары —-ла аар айтырыг, сөөлгү 15-дургузунда ол комбинаттын-ында кым-даа чаңгыс сөс-н.

Михаил Козловту бодунун-дазынче чалаарда Шолбан-оол ооң федералдыг структу-га ажилының байлак дур-

жулгазынга даянганы чугаажок. Ол дыка хөй чылдарның тургу-зунда РФ-тиң Соңгу чүктүң айты-рыгларының талазы-биле күрүне-комитединге, РФ-тиң Регион-политиказының яамызынга, РФ-тиң-Федералдыг Хуралының Федера-ция Чөвүлелиниң Аппарадынга, Федерация Чөвүлелиниң Даргазы-Сергей Мироновтуң чөвүлекчи-зинге, РФ-тиң Саналга палатазынга-болгаш өске-даа улуг черлерге-ажылдап турган. Ол үеде ооң-мөөнөп алган арга-дуржулгазы-болгаш тургустунган харыл-заалары республикага күрүнениң-деткимче негеттинип турар-төлөвилелдерин кириеринге улуг-дузаны республикага чедирип-болур, амгы үеде Тыва хуу-инвесторларның талазындан-сонуургалды болдуруп турар-девискээр болгай.

Чоорту утундуруп бар-чораан Самойлов Мон-гушту Кара-оолдун са-йыт албан-дужаалче эгидип-келгени чогумчалыг базым болган. Ооң мурнунда аңаа ажилдап-турганнар көдээ ажил-агыйның-экономиктиг эвес, а социал ажил-дар күүседип турган системазын-солааш, АҮК-түн рынокче уг-ланган чаа тургузуун тодарадып-каан. Ам үеде ында салдыг сорулгаларны тодаргай чүүлдер-биле — чаа бүдүрүлгелер-биле-долдурары, оларны регионун-продукция-биле боду хандыр-тынар чаңгыс аай организм кыл-дыр каттыштырары чугула апар-ган. Бо албан-дужаалга ажил-агыйжы, ол системаны тургузары-ның аргаларын билер кижилер-апарган.

Бир эвес эрткен 5 чыл дур-гузунда улуг күженишкinner-биле кылдыг ажилдарның эки-түнелдерин эчизинге чедирбес-болза, ол чылдар курлавырларны-хилис чарыгданының чылдары-болу бээр.

Амгы үеде Тываның Баштыңы-Шолбан Кара-оол Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының

чаа удуртулгазындан "АҮК-түн-шапкын хөгжүлдесин" чедип-алырын негеп турар. Көдээ ажил-агый манаашкынның байдалынга-мынчаар үр туруп шыдаас-ужурлуг деп, ол санап турар. Аш-чем барааннарын сайгарар ры-нокту тып алыры моон соңгаар-даа-улам бергедээр дээрзин ол билеп-турар.

Чазак Даргазының бүзүрелин-чаа сайыттың канчаар шынзы-дарын үе көргүзө бээр. Ол дээрже-көдээ черге өскөн, бүгү назынында-көдээ ажил-агыйга ажилдап-келген кижилер болгай. Оон аңгыда-Шолбан Кара-оол ажил-херек-дээнде чүдөн-даа чалданмас-кижини — Самойлов Монгушту-тып алган деп демдеглээр апаар. Чаа-сайытты таныштырып тура, Чазак-Даргазының демдегледип турганын-езугаар алырга, Самойлов Мон-гуштуң боду баш миннир аажызын-билери илден болган, кижилер аайын-дан эртпес кижиниң орнунга, кан-дыг-даа даргага, эргежок чугула-апарган таварылгада, "чок" деп-сөстү чугаалап шыдаар дидим-кижиге АҮК-тү дагзыры чугула деп-санааны билдингир.

Амыдырал хандырыл-газының адырынга —-Энергетика яамызынга-улуг өскерилгелер болган. Карим-Сагаан-оолду сайыт албан-дужаалдан хостаан. Ол дөмөй-ле-эң харысалгалыг черде —найы-сылалдың чагырга баштыңының-амыдырал хандырылгазының-талазы-биле оралакчызы албан-дужаалда барган. Чылыг-энер-гетика комплекзиниң кол-кол-объектилеринге, эргижирээр ком-муникацияларга бедик мергежил-диг кижиниң кичээнгеи херек. Карим Сагаан-оолдун мэрияга-ажылдап эгелээнинден ажилдың-чугула участоктарының бирээзи-экижир деп санап турар.

Ооң мурнунда сайыттың бирги-оралакчызы албан-дужаалга-ажылдап турган Роман Кажин-оол-сайыт апарган, ооң мурнунга чаа-чылыдылга-электри станциязының-тудуунун кол энергетиктиг төлө-вилелин шимчедир болгаш күүсидир-сорулга салдыг. Ол станцияның-дузазы-биле энергияның чедишпес-чоруунун айтырыгларын шинтир-лээр дээрзинге Чазак Даргазы-идегеп турар.

Роман Кажин-оол сайыттың-бирги оралакчызы тургаш, регион-га одалга сезонун чогумчалыг эр-терин чедишкinner харылап-турган. Ону томуйлап тура, Шол-бан Кара-оол ооң профессионал-белеткедип, аңаа тааржыр эртем-билиин, энергетика адырынга-эвээш эвес арга-дуржулгазын-барымдаалаан.

Өөредилге адырынга чаа чүүл-дү кириер кижилер Тываның Баш-тыңыга херек апарган. ТР-ниң-Өөредилге болгаш эртем яамы-зының удуртукчузунга өске албан-

черинден келген, школаның дөгей-ленип калган удуртулгазынга-хамаарышпас кижиниң — филолог-эртемден Каадыр-оол Бичелдей-ниң келгени таварылга эвес. Парлаалга ооң үндүрген про-граммалыг чүүлү база таварылга-эвес. Көдээге барып ажилдаарын-күзүн башкыларга 1-1 млн. рубль-ди төлээр мен дээн аазаашкыны-ажылды шыңгызы-биле сегирип-алганын бадыткап турар.

Каадыр-оол Бичелдейни ол-албан-дужаалга томуйлаан бир-чылдагааны — Петр Морозовтуң-соонда школа амыдыралынга-көстүп келген эргелеп-башкарылга-хоозуралын чайладыры болган. Чүк бүрү тарамык черде, янзы-бүрү-аажы-чаңгы башкыларлыг хөй-талалыг ажил-агыйга болур-чогууру-биле ажилдап шыдаар-чогумчалыг сайыт көзүлбээр. Ону-шилип ал тура, Каадыр-оол Би-челдейниң парламентиниң удуртуп-турганы, демократтыг чаартыл-галар үезинден депутаттар база-башкылар ышкаш, янзы-бүрү-угланышкinnerлыг турган үеде, ооң шыдажып үнгени "дипломатчы"-чоруунга Чазак Даргазы ынанган-хире.

Школаларга орус болгаш тыва-дылдарны башкылаарының шы-нарын бедидерин кол сорулга-кылдыр Бичелдейге Чазак Дар-газының дагзып турганы онзагай. Ооң-биле чергелештир орулгазы-эвээш өг-бүлелериниң уругларынга-өөредилгениң чедингир чоруун-хандыраары база чугула деп-санаан. Ада-иелерден акша алгаш, уругларын өөредип турар ат-су-раглыг лицейлерге болгаш гимна-зияларга чүгле бай-шыырак өг-бүлелерниң ажы-төлү өөрнемес-дээрзинге Шолбан Кара-оол бүзү-релдиг. Бир эвес өөреникчи кижилер-кайгамчык салым-чаянныг, а ада-иези ооң өөредилгезин төлээр-аргазы чок болур болза, ындыг-ларга дуза чедирери күрүнениң-ыдыктыг хүлээлгези болур. Деткимче системазын канчаар-организаастаары — сайыттың бол-гаш ооң ажилдакчыларының ажил-херээ-дир. Өскүс болгаш-амыдыралдың берге байдалда-рынга таварышкан, салым-чаян-ныг уруглар өөренир кадэт кор-пузун Кызылга тудар деп саналды-Чазак Даргазы боду кириген.

Артур Монгалды томуй-лааны — база бир он-загай болушкун. Ча-зактын мурнуку составыга ол-Чазак Даргазының оралакчызы-болбушаан, эрге-хоойлу камга-лаар блоку харылап, Канце-лярияны болгаш Чазак Аппарадын-удуртуп турган. Ооң чаа албан-дужаалы — Чазак Даргазының-тус-чер бот-башкарылга органны-биле ажилдаар болгаш эрге-хоойлу камгалаар блоку хары-лаар оралакчызы.

(Уланчызы 2-ги арында).

РОССИЯНЫҢ ЧАА ЧАЗАА

Чурттуң Президентизи-Владимир Путин биле-Чазак Даргазы Дмитрий-Медведевтиң киржилгези-биле болган чөвүлел-хуралга Россияның 12-ги-Чазаа тургустунган.

Ол айтырыгны шинтирлеп-турда, Дмитрий Медведев-Чазактын дөрттүн үш кезин чаа-кижилер дээрзин демдеглээр. "Олар дээрже чоокта чаа көстүп-келген азы чазак составында бир-дугаар кирип турар кижилер-дир" — деп немээр. Президент-Владимир Путин кандидат бүрүзү-биле чугааны кылганын дыңнаткан.

Чаа Чазактын Даргазындан-аңгыда, чеди оралакчы бар, олар-ның чүгле чаңгызы бирги оралакчы-болуп турар (мурнунда ийи-турган). Олалбан-дужаалды Игорь-Шувалов ээлээр. Өскелери —-Владислав Сурков, Дмитрий-Козак, Александр Хлопонин, Дмитрий Рогозин, чаа кижилер —-Президентиниң дузалакчызы-турган Аркадий Дворкович бол-гаш Москва хоорайның мэриниң-социал сайзырал айтырыгларының-талазы-биле оралакчызы турган-Ольга Голодец олар оралакчылар-кылдыр томуйлатканнар.

Россияны сайыттары: камгалалдың — Анатолий Сер-дюков, саң-хөөнүн — Антон Си-луанов, даштыкы херектерниң —-Сергей Лавров, юстицияның —-Александр Коновалов, спорттун —-Виталий Мутко, ИХЯ-ның —-Владимир Колокольцев, ОБЯ-ның —-Владимир Пучков, экономиктиг-сайзыралдың — Андрей Белоусов, кадык камгалалдың — Вероника-Скворцова, күш-ажыл болгаш-социал камгалалдың — Максим-Топилин, үлетпүр-садыгның —-Денис Мантуров, көдээ ажил-агыйның — Николай Федоров, бойдус болгаш экологияның —-Сергей Донской, культураның —-Владимир Мединский, харыл-зааның — Николай Никифоров, өөредилге болгаш эртемниң —-Дмитрий Ливанов, регионнар-сайзыралының — Олег Говорун, транспорттун — Максим Соколов, энергияның — Александр Новак, ыраккы Чөөн чүк сайзыралының — Виктор Ишаев, "Ажык-чазак" биле харылзааларның —-Михаил Абызов.

РИА-медээлер. ШОЛБАН КАРА-ООЛ: "Со-нуургалды болгаш бүзүрелди-болдуруп турар"

Россияның Чазааның чаарт-тынган составы сонунургалды-болгаш бүзүрелди болдуруп турар-дээрзин Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оол демдеглээр. "Ында-чугула албан-дужаалдарда бедик-мергежилдиг, күрүне деңнелинге-ажылдап шыдаар кижилер томуй-латкан, а чаа кижилер дээрже-чурттуң инновация сайзыралын-чедип алыр сорулгалыг удур-тукчулар-дыр" — деп, ол чугаалаан.

Бистиң корр.

АЖЫЛ-ХЕРЕКЧИ КИЖИЛЕРНИҢ КОМАНДАЗЫН ТУРГУЗУП ТУРАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Эрге-чагырганың болгаш бедик мергежилдик кадрларның харысалгазының дугайында тема Шолбан Кара-оолдун улуг кичээнгей салып келген чүүлдеринин бирээси болур. Регион Баштыңы болуп ажылдап эгелээш таварышканы кол бергелери — эргелеп-башкарар кадрларның тодаргай системазының чогу болган деп, ол чугаалап турар.

Дүвүренчиг 90 чылдар аар исти арттырып, республиканың кадр системазынга улуг айтырыгны тургускан. Эргелеп-башкарылга кадрларының системазы ол чылдарда буураан турган. Ону катап тургузарының болгаш чаартырының чорудулгазы чүгле Тывада эвес, бүгү Россияда нарын боттанып турар.

Ынчангаш эрткен беш чылда эртем-билигиг специалистерни алдагалдар болгаш частырылгар кылып тургаш, дилеп тывар, оларны ажылдаар черлеринге өөредир ужурга таваржып турган.

Республиканы башкараарын бөдүүн арга-биле боттандырып турган. Оон аңгыда Тываның парламентаризинин мурнуку составы-биле боттуп ажылдың чогуна хей чүүлдерни чидирген. Республиканың дыка хей айтырыгларын политика сүрген депутаттарның ачызында эвес, аңаа чорүштүр шиитпирлеп келген.

Амгы үеде республикада турум политиктиг байдал, чедиш-киннери регион Баштыңының ажыл-херектеринин, политиктиг чөрүлдээлер-биле холбашпайн, чугула социал-экономиктиг айтырыгларны бедик мергежилдик кадрлар-биле шиитпирлеп турарының ачызында чедип алдынып турар. Ынчангаш Кара-оол чурттагы чонун аңгы-аңгы бөлүктөринден тургустунган ажыл-херекчи кижилерниң командазын тургузуп алыр дээш туржуп турар.

Шолбан Кара-оол бир катап чүве чугаалап тургаш, бердинген чоруу-биле болгаш чаагай сеткилдиг аажызы-биле, кандыг-бир ачы-хавыязы-биле эвес, а албан-дужаалдыг кижилерниң ажыл-чорудулгазының түннелдерин, тодаргай көргүзүлгелерин барымдаалап, чаа команданың кижигүн-

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы
Шолбан Валерьевич Кара-оол.

неринин ажыл-чорудулгазын үнелээр деп демдегеп турган.

Амгы үеде харысалгалыг удуртукчуларны хайгаарап азыраар чоруктуң байдалдарына Шолбан Кара-оол таарзынмайн турар. Республиканың мурнунда тургустунган чугула сорулгаларны шиитпирлээрде, эргелеп-башкарылганың бүгү ажылдакчылары бир демниг ажылдаар, удуртукчу бүрүзү бодунуң хүлээлгезин тустушта темпини болгаш күжениш-киннерни соксатпайн, чогулмалыг күүсөдир ужурлуг.

Эргелеп-башкарылганың чогулмалыг тургузуун муниципалитеттер ам-даа чедир тургуспаан деп, Чазак Даргазы санап турар.

Республиканың Баштыңының муниципалдыг деңнелче улуг кичээнгей угландырып турар чоруу бурунгаар көрүштүн түннели болуп

турар. Амгы үеде федералдыг-даа, регион-даа эрге-чагыргалар оларже бүрүн эргелерни дыка хөйүнү дамчыдып турар, аңаа немей акша-хөреңги база хөйү-биле кирип турар. Ол шын, чүге дээрже акшаны кайнаар чарыгырын адаккы черлер эки билер болгай.

Эргелеп-башкарылганың чогулмалыг схемазы аңаа чедип чоруй үрелип эгелээр, оон чылдагааны — тус чер бот-башкарылгазын организастаарының дугайында 131-ги федералдыг хоойлунун чедир көрдүмзүн чүүлдер. Эргелеп-башкарарылгага болгаш саң-хөөге хөлүн эрттир улуг эргелерни оларга берген. Оон түннели — муниципалитеттерниң күрүнө акшазын оорлааны дээш албан-дужаал ээлээн кижилеринге хамаарыштыр оттурган хөй санныг кеземче херектери.

Акша-хөреңгини өскээр ажыглаар чоруктар оон-даа хөй. Бюджет акша-хөреңгизин ажык чок ажылгаан кижилерни анаа-ла өршээп турар. Кайы-даа кожуунну, кайы-даа суурну алыр болза, хилис чарыгдан субсидиялар болгаш дотациялар үнүп келир.

Кожуун болгаш суур деңнелдик черлерде кошкак ажылдарның уржуунда федералдыг болгаш регион төлтеринден барган саң-хөө акша-хөреңгиз эстип турар. Олар канчаар-даа кызыдарга кылган ажылының түннели шуут чок болур, азы эргелеп-башкарылганың куду шынарлыындан чарыгдалдарны дуглавайн турар. Хомуданчыг чүве чүл дээрже, ындыг үлгедиглер дээш муниципалитеттерниң удуртукчуларынга хемчег хүлээдир арганың чогу, оларны ажылдан халаарының дугайында айтырыгны чугаалаан-даа херээ чок, чүге дээрже федералдыг хоойлу оларны "дээп болбас демир өргөн" кылып каан. Оон уламындан кожуун удуртукчунуң четпес ажылы дээш харысалганы Чазак, Республика Баштыңы ап турар, олар регионда бүгү чүүлдер дээш, оон иштинде кошкак удуртукчунуң аспаанга кирген чон дээш харысалгалыг болгай.

Шак ындыг чүүлдерни чайладыр талазы-биле ажыл Чазак Даргазының чаа томуйлаткан оралакчызы Артур Монгалга онаашкан, ол талазы-биле эвээш-биче-даа болза, арга-дуржулга ында бар. Чазактын мурнуку составына тургаш, ол Чазак Даргазының даалгазын эзугаар муниципалитеттерниң дендеп барган дүжүметтеринге удур демиселди чорудуп, албан-дужаалдан түр хостаарының талазы-биле чүлдү күштүг болуп турар хоойлужулудан тып алган. Бо удаада Шолбан Кара-оол тодаргай хемчеглерни, регион болгаш муниципалитеттер деңнелдеринин аразында харылзааның, кожуун болгаш көдээ чагыргаларның кадр быжыглаашкынының аргаларын тыварын манап турар.

Амгы үеде Чазак муниципалдыг тургузулгаларда алдагалдарны болгаш четпестерни регион эрге-чагыргазына дуржулга алганнарның дузазы-биле чайладырынга

өйлежип турар. Дыка хөй кожууннарда Тываның Чазаның Даргазының бүрүн эргелиг төлээлестус чер чагыргаларының даргалары апаргылаан, олар Чазак Аппарадынга күрүнө албанын школазын эрткенер.

Чаа томуйлаашкынар болгаш солуштурулгаларның кол утка болза, чүгле Чазакты үезикелген дээш езу-барымдаал солууру, кадрларны аай-дедкөжүрери, чаа кижилерни хүлээ алыры болбайн турар. Кадрлар талазы-биле шиитпир бүрү бодунуу-биле үнелиг болу билдингир. Кара-оол шиитпирлерни хүлээп ап тургаш, тодаргай кижини, таарымчалыг олут барымдаалавайн турган де эксперттер санап турар. Ол шупту келир беш чылда Тываның шынар талазы-биле социал-экономиктиг хөгжүлдениң деңнелинче үндүрер дээс ажылдаар ужурлуг.

Ол сорулга Тывада кымны даа чигзинишкенин болдурбай турар. Чүгле хуусаалары хан кызыы хире. Ийи ораны саннардан тургустунган, оларны безин тайылбырлыг кылды тургускан. Ынчалза-даа Шолбан Кара-оол дидим сорулгалар салы чачылдыг кижиге. Оон ажылда эгелеп тура чугаалааны чамдык телевилелдери, чижээ, демир-орутуу, ол үеде каттырыныч боо турганын утпаан боор силер. Херек кырында олар боттанып турар. "Кызыл-Курагино" демир-орутуу телевилел эвес, а эгелээш тудуг-дур. Доозулбаан тудугларны тутканы, мурнунда Тывага көстү көрбээн спорт объектилери, сайгарлыкчы чорукту иденкейжиткен тус черниң бараан бүдүрүкчүлери деткири, ниитилелдин сагыш-сеткил болгаш культура көдүрүлүшкүнү, политиктиг турум чорук — маргылдаа чок фактылар-дыр.

Чазак Даргазының амгы кадрларга көргүскен идегели боттанып болза, чоокта чаа-ла тоол-домак дег санаттынып турган чүүлдерин херек кырында тодаргай ажыл-херек кылдыр боттандыраарының байдалдары Шолбан Кара-оолдун администрациязынга тургустунган.

Юрий НИКИТИН.

Сарыг шажын

ЫДЫКТЫГ БАШКЫНЫҢ ХАРЫЫЗЫ

Февраль 26-да Тывага ийи дугаар бедик көргүзүлгү чер шимчээшкени болган соонда, Тываның буддистер каттыжышкынының мурнундан Чырыткылыг Далай-Лама башкыже чагаа чоруткан.

Оон кол утказы болза, бистин республикада чер шимчээшкенин болуп турар чылдагааны чүдел база моон-даа соңгаар чер шимчээшкенинге хамаарыштыр чүнү канчалза экил, ол ышкаш ыдыктыг тыва чер, оон чону дээш чалбарып, тейлеп көрүңер деп улуг дилег-биле бижээн. Ук чагааның харыызы Цэчэнлинг хүрээзинге май 22-де дыңналып чедип келген. Москвада Далай-Лама башкының төлээзи Наваңның дыңнатканы-биле алырга, чагааны Улуг Башкы хүлээп алган. Ыдыктыг Далай-Лама башкы Тываның чону, чери дээш сагыш човап, үргүлчү тейлеп, чалбарып турар. Чер шимчээшкенинниң болуп турар чылдагааннары билдинмес болуп артпышаан. Ол ышкаш Ыдыктыг башкы моон соңгаар тыва черге чер шимчээшкенин көрбейн турар. Оон сүмелеп турары-биле алырга, энэрел болгаш кээргээчел сеткилдин

Бурганының тариназын (Ом мани падме хом) доктаамал номчуп турар болза эки. Бо бүгү дари эки түннелдик болзун дээш, Ногаан Дарийги Бурганның тариназын (Ом дари дүү дари дүре суу хаа) база номчууру чугула. Ол ышкаш кижиге амытанны болгаш агаар-бойдушту арыглаар тускай ном бар. Оон кол утказы — чон биле агаар-бойдуштуң аразында харылзааны быжыглаары. Ынчангаш бо номнуң мөргүлдериңе олуруп, сагыш-сеткилинден чалбарып, тейлеп чоруур болза, дыка эки болур.

Цэчэнлинг хүрээзинде 12, 15, 18 шактарда тускай номналдар болуп турар. Ында үстүнде тариналарны база номчуп турар. Ынчангаш бүгү чон кээп, башкылар-биле тариналарны кады номчуп, чалбарып турары күзенчиг дээрзин Буян Башкы тайылбырлады.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Көдээ ажыл-агый яамызында

ЧАСКЫ ТАРЫЛГА УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Көдээ ажыл-агый яамызының медээзи-биле алырга, планнаттыг 22391 гектар тарылга шөлүнүн 5720 гектарында үрезинерни чашкан. Ол дээрже 3617 гектарда кызыл-тас, 570 гектарында ак-тарааны, 1533 гектарында суланы тарааны-дыр.

Ажылдың чорудуу моон дүрген бооп болур, ынчалза-даа частың узаанындан, агаар-бойдуштуң чылывайн турары — саадаашкынының кол чылдагааны ол дээрзин яамының чер ажыл-агыйының талазы-биле килдистин начальниги Владимир Алдачы дыңнаткан.

Тарылгаже кирерин Бай-Тайга кожуун амдыызында манап турар, а Сүт-Хөл биле Чөөн-Хемчик кожууннар долу күш-биле эгелевээн. Барыын-Хемчиктин тараажылары тарылга шөлүнүн үштүн ийи кезинде үрезинерни чашкан. А эң-не улуг — 3651 гектар тараа шөлдүг Танды кожуун черлеринин 32,2 хуузуна тараа культуразының үрезинин чашкан. Би-Хемчилер 2680 гектар черинин 900 гектарында тарылганы чоруткан.

Каа-Хем биле Улуг-Хем кожууннарның чер ажылдыгыларында ажылдар бедик көдүрүлүшкүннүг чоруп турарын демдеглээр апар. Каа-Хем кожуун 970 га черде тарааны (57,5 хуу), 430 га черде мал чеминге ажылгаар культуру үрезинин (48,9 хуу) олурткан. Улуг-Хемде 800 га черде тарааны олурткан болза, мал чеминге ажылгаар культуруларны ам-даа тарываан.

Часкы тарылга компаниязында 469 трактор, көдээ ажыл-агыйның 332 техниказы, 1979 кижиге хаара туттунган. Бо көргүзүг эрткен чылын: 296 трактор, 1476 кижиге турган. Часкы тарылганың агротехниктиг негелделерге дүүштүр база кыска хуусаада доозарын тараажылар сорулгага салган. Республиканың тос кожуунунда картофель олуртулганы эгелээш. Бо чылын "ийи хлебке" 3535 гектар черни ажылгаары планнаан болгаш бо хүннүн байдалы-биле 937 га черде ону олурткан. Каа-Хем, Танды, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннар ол талазы-биле ажылдарны эки организастаан, ийити көргүзүлгелер-биле мурнуку одурда дээрзин онзалал болур.

КЫЛЫМАЛ ШЫВЫЫ – НОГААН ШЫК-ЛА!

Эрткен неделяда Ак-Довурак хоорайда ажыттыганы кылымал шывыглыг футбол шөлүнгө чүгө ук хоорайның эвес, а кожа-хелбээ суурларның уруглары, спортчулары ойнап, боттарының күш-дамырын сайзырадып, спортчу арга-мергежилин бедидип эгелээн.

Боду чайгаар үнгөн шык дег, дески, ногаан шывыглыг аныяк-өскөннүн футбол оюнунга сонургалын улам аттырып турары өөрүнчүг. Оон байырлал ажыдыш-ына тураскааткан бут бөмбүүгө маргылдаа стадион у хөй чонну чыыпкан. Ындындан-на футболга ынак аныяк-хемчикчилер чаа шөлүнгө удаа-дараа маргылдаа-ны эрттирип, ажы-төлүн аңаа өөредип, спорттун ол иринге улам тергидээр дээрзинге бүзүрел улуг.

Чон Тыва Республиканың Баштыңы – Чазаның агазы Ш.Кара-оолга аныяк-өскөнни амыдыралдың дык-чаагай омур-хевиринче кыйгырып, спорт ектилерин ажыдып, күш-культураның сайзыралынче кичээнгеи угландырып турары дээш өөрүп илередип турар.

Бистиң корр.

«2012 чылдың директор-херээжени»

КАЙЫЗЫ-ДАА ТИИЛЕЛГЕГЕ ТӨЛЕПТИГ

Май 22-де ТР-ниң Чазаның Бажыңыга республика чергелиг бирги «2012 чылдың директор-херээжени» конкурс болуп эрткен. Аңаа киржири-иле республиканың биче болгаш ортумак бүдү-үлгө черлериниң, тараачын-арат (фермерлер) жыл-агыйының удуртукчуларын база хууда айгарлыкчыларны чалаан. Конкурса киржириниң угайында республиканың янзы-бүрү кожуунна-ындан база Кызыл хоорайдан ниитизи-биле 15 херээжен чагыгны берген.

онкурстун бетинде амгы чылдың херээжен сайгарлыкчы-тукчу кижизи («бизнесву-») кандыг болур чүвөл, оон ылыкчы ажыл-чорудулгазы-ыг-кандыг дүрүмнерге болгаш арга чагыртып, чылдан чылче арап, хөгжүп чоруур ирги, -чаңы, домак-чугаазы кан-дээн чижектиг айтырыглар сагыжымга кирип турган. Ын-ш оон эгелээрин четтикпейн турдум. Удатпаанда жюри-аргазы Дина Ивановна Оюн-туртулгазы-биле конкурс-даа эн.

ирги ээлчегде Кызыл хоо- «Пышка» кондитерская- н директору Елена Нико- а Коваленко, дараазында тем кожуунун Бүрөн-Хем а хууда уруглар садының екизи Марина Васильевна иш, Кызыл хоорайда хлеб үлгө чериниң даргазы Анто- Сазанмаевна Монгуш, Би- кожуунун Туран хоорайда бүдүрүлгө чериниң удур- зу Зоя Викторовна Сан- , ол-ла хоорайда «Искра», кай» садыгларның ээзи Раиса кожна Самдан, Эрзин ко- ун Бай-Даг суурда «Онза- деп кафениң удуртукчузу : Николаевна Мандал, Кызыл айда «Почемучки» хууда ар садының тургузукчузу на Пушкиновна Ооржак, ы Монгун-Тайга кожуунун 2-Аксы суурда «Меңги» ажыл-агый комплекзиниң укчузу Анна Бадановна ку, Чөөн-Хемчик кожуунун на хоорайда «Алантос» аш- дыының ээзи Урана Дугар- на Ооржак база Теве-Хая а арга-ыяш белеткээр бүдү- чериниң удуртукчузу Марина овна Монгуш, Сүт-Хөл ко- ун Кара-Чыраа суурда «Ай- көдээ ажыл-агый компле- ин удуртукчузу Алдын-кыс -Сереновна Лопсан, Өвүр инун Хандагайты суурда сто- ың ээзи Урана Доржуевна -ла суурда хлеб бүдүрүлгө

чериниң даргазы Долаана Очур- ооловна Ооржак, Улуг-Хем ко- жуунун Шагаан-Арыг хоорайда «Азия» КХН-ниң удуртукчузу Алла Чаш-ооловна Серээ олар ботта- рының бүдүрүлгө черлериниң дуга- йында чугаалап, таныштырып, ажыл-чорудулгазының дугайында солун видеороликтерни база фото-чуруктарны жюри кижигүн- неринге бараалгаткан.

Кымны кандыг дээрл, ол берге айтырыг болду. Чижээ- лээрге, республикада уруглар сад- тары чедишпес дээрзин шупту билер бис. Аңаа хамаарыштыр херээжен сайгарлыкчылар баштай- гы базымнарны кылып, хууда уруглар садтарын ажыдып эгелээн. Ындыгларның бирээзинге Кызыл хоорайда «Почемучки» хууда уруглар садының тургузукчузу Руслана Ооржак хамааржыр. Руслана Ооржактың мергежили —

оркестр дирижеру. Ол бөгүн 14 кижиден тургустунган коллективти «удуртуп» турар, ажылдакчылар- ның айда алыр шалың хемчээли — 11750 рубль. Амгы үеде уруглар садында 55 уруг бар, а 300 уруг — оочурда. Уруглар садын ажыдар- да чогуур албан черлериниң, негелделери шыңгыы болза-даа, Руслана Пушкиновна ийи дугаар хууда садты база ажыдар деп планнап турар.

Каа-Хем кожуунун Бүрөн- Хем суурда «Хек-Даван» хууда уруглар садының эргелекчизи Марина Монгуш залче кирип келгеш-ле, бодунун омак-сергек,

хөглүг чаңы-биле аалчыларның сонургалын чаалап сорунзалаан. «Хек-Даван» уруглар садында 20 уруг бар, 5 ажылдакчы ажылдап турар. Боттарының девискээринде ногаа аймаан өстүрүп ап турарлар.

Бичи сууржугашта уруглар сады чүгө кожуунун эвес, а бүдүн рес- публиканың чоргааралы дээр бол- за, частырыг болбас. Ынчанмайн канчаар, ону шылаг-могаг чок Марина Васильевна удуртуп турар болгай.

Кызыл хоорайда «Пышка» кондитерскаяның директору Елена Коваленко бодунун ажыл-чору-

улгазының чедишкннерин эп- найыралдыг, чаңгыс аай коллек- тивте деп чугаалаан. Елена Нико- лаевнаның удуртулгазы-биле 34 кижиге ажылдап турар. Ажылдакчы кижиге бүрүзү социал пакет-биле хандырттыган. Келир үеде улуг болгаш делгем оран-сава тудуп алыр планныг. «Пышка» конди- терскаязының херек кырында ажыл-чорудулгазының түңнели — чаагай торт болгаш пирогу келген улус амданнанып чооглаан.

Кызыл хоорайның чурттакчы- ларының ынакшылын чаалап алган «ИП Монгуш» деп демдектиг хле- бти быжырып үндүрүп турар бүдү- рүлгө чериниң ээзи Антонина Монгуштуң чугаазын жюри кижигүннери аажок сонургаан. Бо бүдүрүлгө чери Москва, Крас- ноярск база өске-даа хоорайларга эртип турар хлеб быжырыкчы-

ларының чыыштарына киржип, чаңгыс эвес удаа шаңнадып келген. Оон аңгыда Антонина Сазанмаевна өөнүн ээзи-биле кады тыва дал- ганны 1996 чылдан бээр бүдүрүп эгелээннер. Тываның чурттакчы- лары, ылаңгыя өске черлерден келген аалчылар, ону чигеш, ам- даннанып ханмас, ынчангаш катап- катап чагыдып алырлар деп, Антонина Сазанмаевна чугаалады.

«Меңги» көдээ ажыл-агый комплекзин Анна Хомушку 1991 чылдан тура удуртуп чоруур. Ында сарлыктарны, инектерни, чылгы малды, хойну тудуп турар. Кара угаан-биле безин бодаарга, ажил-

агыйның хемчээли дыка улуг, Мөңгүн-Тайганың агаар-бойдузу база кадыг, ширин. Ол хирезинде Анна Бадановна бергедээшкннер дугайында чугаалавас, чедишкн- нерин, шаңнал-макталын-даа чар- лавас кижиге болду. Биче сеткилдиг удуртукчунун чугаазының төнчү- зүнде чугаалаан сестери аңаа олурган кижиге бүрүзүнүн сеткил- сагыжына дээпкен-не боор... «Хөй акша-хөреңги ажылдап алыры — мээң кол сорулгам эвес. Төрээн Тыва черим чечектелип, бистиң ажы-төлүвүстүн амыдырал- чуртталгазы аайлажып, быжыг кадыкшылдыг болуп, улугларны хүндүлөп, оларның ажыл-ижин уламчылаар болза, оон эки чүве турбас деп санаар мен». Анна Ба- дановна — бодунун 1 оглунун бол-

гаш өскүс арткан 11 уругларның ынак авазы.

Теве-Хая суурда арга-ыяш белеткээр бүдүрүлгө чериниң удуртукчузу Марина Монгуштуң удуртулгазы-биле төрөл аймактың кижигүннери ажылдап турар. «Төрөл аймак катчып алгаш, чаң- гыс аай үүлө-херек бүдүрүп, дем- ниң ажылдаар болза, ажил чоктар

дугайында айтырыг шийтпирлет- тинер деп санаар мен» — деп, Марина Монгуш чугаалаан.

Ол хүн конкурса киржип келген чараш, угаанныг кадын- нарын кайызы-даа кандыг-даа чергелиг шаңнал-макталга төлеп- тиг, чүгө дээрке кижиге бүрүзү боду- нуу-биле онзагай, тускайлаң, а эң- не кол чүүл — олар быжыг туруш- туг, чаагай сеткилдиг, бурунгаар көрүштүг. Олар үениң, амыдырал- дың бергелеринге торулбайн, хол сула салбайн, дүн-хүн чок, кыш, чай дивейн, ажылдап чоруур. Оон аңгыда бо шыдамык, бурунгаар чиге көрүштүг херээженнерниң социал харысалгазы бедик улус болду. Кижиге бүрүзү чурттакчы чонга ачы-дузазын көргүзүп чо- руур (аарыг уругларга акша- хөреңги-биле дузалажыр, ажил- дакчыларының уругларының өө- редилгезинин өрттөөн төлөп бээр, бичи уругларга ойнаар шөлчү- гештерни тудар, сарыг шажын талазы-биле тудугларга киржир дээн ышкаш, оон-даа өске).

Шилин комиссияның жюри кижигүннериниң конкурсту түң- нээр ажылы берге болганы чугаа- жок. Чүгө дээрке республикага тиилекчи болган херээжен удур- тукчу Тываның адын камгалап, Россия чергелиг конкурса кир- жир. Жюри кижигүннери конкурс- тун түңнелдерин амдыызында чарлавайн, ону май 26-да республи- каның сайгарлыкчылар чыыжына чугаалаар деп шийтпирлээннер.

Азияна ТАУ.

Чингис СААЯНЫҢ тырттыр- ган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында дүрүмгө өскерилгелер кириеринин дугайында

2012 чылдың май 17 №241 Кызыл хоорай

1996 чылдың ноябрь 24-те «Россия Федерациязынга турисчи ажил-чорудулганың үндэзиннеринин дугайында» №132-ФХ Федералдык хоойлунун 5 чүүлүгө болгаш 2011 чылдың июнь 8-те «Тыва Республикага турисчи ажил-чорудулганың дугайында» Тыва Республиканың №789 ДХ-1 Хоойлузунун 6 чүүлүгө дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2011 чылдың январь 19-та Тыва Республиканың Чазаның №5 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында дүрүмгө дараазында уткалыг 6.30 пунктуну немеп, өскерилгелерни кириер:

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың апрель 29-та № 287 доктаалынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2011 чылдың ноябрь 24 № 697 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың апрель 29-та «Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында» № 287 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чазаның оларны боттандырганы болгаш чогуур үезинин эрте бергени-биле холбаштыр күжүн чидирген деп санаан доктаалдарының даңзызын 215 пунктуну күжүн чидирген деп санаар болгаш Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың май

Тыва Республиканың Чазаның чанында улуг социал-экономика, эртем-техниктиг төлөвилелдеринин, программаларының болгаш керээ чарары-биле сүмелеп турар экономика керээлеринин экспертизаларын эрттиреринин талазы-биле Эксперт чөвүлелинин дугайында дүрүмнүн 5 пунктуну өскерилгелер кириеринин дугайында

2011 чылдың декабрь 9 № 713 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 15-те № 622 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чазаның чанында улуг социал-экономика, эртем-техниктиг төлөвилелдеринин, программаларының болгаш керээ чарары-биле сүмелеп турар экономика керээлеринин экспертизаларын эрттиреринин талазы-биле Эксперт чөвүлелинин дугайында дүрүмнүн 5 пунктуну дараазында уткалыг абзацты немеп, өскерилгени кириер:

«— республиканың тускай сорулгалыг

2012 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунга амыдырал-чуртталга хереглелдеринге (автотранспортка көрдүнгөн газтан аңгыда) суук газтын үүрмектеп садар өрттөн бадылаарының дугайында

2011 чылдың декабрь 10 № 717 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 1995 чылдың апрель 15-те «Газ болгаш ону бүдүреринге херек чиг эт өрттөн күрүнениң талазында чурумчуларының талазы-биле хемчеглер дугайында» № 332 доктаалыга болгаш Тыва Республиканың 2005 чылдың декабрь 14-те «Тыва Республикага өрттер «тариф» политиказының үндэзиннеринин дугайында» доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Чурттакчы чонун амыдырал-чуртталгазының хереглелдеринге (автотранспортка көрдүнгөн газтан аңгыда) садыр турар суук газка үүрмектөөн өрттерини 2012 чылдың январь 1-ден тургузар:

— 1 килограмм дээш немелде өрттерге үндүрүг өрттөн барымдаалап, баллоннарга 35 рубль 53 көп;

— учет дериг-херекселдери чокка тургузар бөлүктөөн газ—1 килограмм дээш НӨҮ өрттөн барымдаалап, 35 рубль 53 көп;

— учет дериг-херекселдери бар бөлүктөөн газ—1 дөрбелчин метр дээш НӨҮ өрттөн барымдаалап, 79 рубль 24 көп.

2. Чурттакчы чонун амыдырал-чуртталгазының хереглелдеринге (автотранспортка көрдүнгөн газтан аңгыда) садыр

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

2011 чылдың декабрь 16 № 728 Кызыл хоорай

«Тыва Республиканың Чазаның дугайында» Тыва Республиканың 2003 чылдың декабрь 31-де № 95 УХ-1 Конституция хоойлузунун 12 чүүлүнүн чеди кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының кирип турары коллегия составын бадылаар.

2. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың октябрь 18-те «Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының коллегиязы-

«6.30. күсекчи эрге-чагырганың туризм талазы-биле күрүнө политиказын база норматив-эрге-хоойлу башкарылганын ажилдап кылдыр болгаш күседир, туризм индустриязының объектилеринин, гостиницалар болгаш кижилер чурттаар өске-даа черлер-биле, даг хаагының оруктарын, пляктар-биле каттай классификациязын боттандырат талазы-биле хүлээлгелерни күседип турар федералдык органнарның доктаадыр тургускан чурумун боттандырат.»

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

20-де «Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 14-те «2009-2010 чылдарда көдээниң социал хөгжүлдери» республиканың тускай сорулгалыг программаларын бадылаарының дугайында» № 605 доктаалын 2011 чылдың апрель 29-тан катап ажилдадып кириер.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

программаларын оон ыңай акшаландыраарының дугайында саналдар-биле түннелдерни белеткээри, өскерилгелер кириери (сорулгаларны тодарадыры, боттандыраарының хуусаалары, акшаландыраарының хемчээли болгаш программа хемчеглеринин даңзызы) азы республиканың тускай сорулгалыг программаларын боттандыраарын хуусаадан эрте соксадыры.»

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

турар суук газка үүрмектөөн өрттерини 2012 чылдың июль 1-ден тургузар:

— 1 килограмм дээш немелде өрттерге үндүрүг өрттөн барымдаалап, баллоннарга 40 рубль 86 көп;

— учет дериг-херекселдери чокка тургузар бөлүктөөн газ—1 килограмм дээш НӨҮ өрттөн барымдаалап, 40 рубль 86 көп;

— учет дериг-херекселдери бар бөлүктөөн газ—1 дөрбелчин метр дээш НӨҮ өрттөн барымдаалап, 91 рубль 13 көп;

3. Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың ноябрь 11-де «2011 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунга амыдырал-чуртталга хереглелдеринге (автотранспортка көрдүнгөн газтан аңгыда) суук газтын үүрмектеп садар өрттөн бадылаарының дугайында» № 488 доктаалын 2012 чылдың январь 1-ден күжүн чидирген деп санаар.

4. Бо доктаалды күсүлдөзү дээш контрольду Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанынга дагзыр.

5. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

ның составын бадылаарының дугайында» № 1231 доктаалын күжүн чидирген деп санаар; Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың апрель 21-де «Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында» № 128 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында дүрүмгө болгаш оң структуразынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2011 чылдың декабрь 19 № 730 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың январь 19-та № 5 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында дүрүмгө болгаш оң структуразында өскерилгелерни кириер:

1) Дүрүмде:

а) 1 пунктта «туризм» деп сөстүн соонга дараазында уткалыг сөстөрни немээр «, садыг, хереглел рыногунун болгаш ачы-дуза ажил-чорудулганының адырынга күрүнө политиказын боттандыраары.»;

б) 5 пунктта;

5.2 иштиги пунктуну дараазында уткалыг абзац-биле немээр;

«садыг ажил-чорудулганын хөгжүдеринге болгаш ону боттандыраарынга салдар чедирер хемчеглер.»;

5.8 иштиги пунктта «Даргазы» деп сөстү «Баштыңы—Даргазы» деп сөстөр-биле солур;

в) 6.17 пунктуну дараазында уткалыг абзац-биле немээр:

«Тыва Республиканың күсекчи эрге-чагырга органнарының чедирип турары күрүнө ачы-дузаларының даңзызын чорудар болгаш «муниципалдыг ачы-дузаларының даңзызы» информация курлавырларын долдурарының мониторингинин тургузар»;

Тыва Республиканың күсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының чедирип турары күрүнө болгаш муниципалдыг ачы-

дузаларының шынарының мониторингин

Тыва Республикага администрация реформазын эрттиреринин талазы-биле хемчеглерин дүүштүрүлгези.»;

г) 7 пунктта «Даргазы» деп сөс «Баштыңы—Даргазы» деп сөстөр-биле солур;

д) 13 пунктта «Даргазы» деп сөс «Баштыңы—Даргазы» деп сөстөр-биле солур;

2) тургузуунда:

а) күрүнө программалары болгаш инвестициялар хаара тударының килдизин «6» деп саны «5» деп сан-биле солур «башкарыкчы специалист-2 кижиге» дээс сөстөрни «башкарыкчы специалист-1 кижиге» деп сөстөр-биле солур;

б) Сайгарлыкчы чорукту хөгжүдерин талазы-биле департаментиде;

«7» деп саны «8» деп сан-биле солур Сайгарлыкчы чорукту килдизинде «, деп саны «4» деп сан-биле солур, «к, специалист-1 кижиге» дээс сөстөрни «к, специалист-2 кижиге» деп сөстөр-биле солур

в) туризмниң инфраструктуразы тургузарының килдизинде «кол специалист-1 кижиге» дээс сөстөрни ап каапта «башкарыкчы специалист-1 кижиге» дээс сөстөрни «башкарыкчы специалист-2 кижиге» деп сөстөр-биле солур.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының дугайында дүрүмгө өскерилгелер кириеринин дугайында

2012 чылдың май 4 №210 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг болуп турар хоойлужулганынга дүүштүрер, Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албаның ажил-чорудулганын сайзыраңгайыдар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2007 чылдың май 15-те Тыва Республиканың Чазаның «Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албаның дугайында дүрүмү болгаш оң тургузуун бадылаарының дугайында» №605 доктаалы-биле бадылаан Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албаның дугайында дүрүмгө дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 пунктта «Тыва Республиканың республика бюджетинин» деп сөстөрнүн соонга «, а ол ышкаш Тыва Республиканың күрүнө хереглелдеринге барааннар хандырылганын, ажилдар кылырынын, ачы-дуза чедиреринин чагыгларын хүлээп алырынга контрольду боттандыраарынга (күрүнениң камгалал чагыгынын талазы-биле чагыгларны хүлээп алырынга, а ол ышкаш күрүнө хереглелдеринге барааннар чедиреринин, ажилдар кылырынын, ачы-дуза көргүзеринин медээлери күрүнө чажыды болур чагыгларны хүлээп алырынга контрольдан аңгыда) Тыва Республиканың күсүкчи эрге-чагырганын төлээлеткен органы» деп сөстөрни немээр;

2) 2 пунктта «Тыва Республиканың Чазаның Даргазы» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Баштыңы—Чазаның Даргазы» деп сөстөр-биле солур;

3) 5.3.4 пунктуну дараазында эдилге-биле бижиер:

«5.3.4. бюджеттер аразының трансферттерин (субсидияларны, субвенцияларны, бюджет чээлилерин) болгаш Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгарының бюджеттеринге тускайлаан тускай сорулгаларга көрдүнгөн өске-даа акша-хөреңгизин көрдүнгенин езугаар болгаш ажыктыг ажылдарынга»;

4) дараазында уткалыг 5.3.5, 5.3.6 иштиги пункттарны немээр:

«5.3.5. күрүнө болгаш муниципалдыг хереглелдерге барааннар чедиреринге, ажилдар кылырынга, ачы-дуза көргүзеринге чагыглар хүлээп ап турар үеде чагыгларны хүлээп алырының дугайында Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужулганын болгаш Россия Федерациязының нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларын чагыкчынын, төлээлеткен органын азы тускайжыттырган организациянын азы конкурс, аукцион азы котировка комиссиязынын сагып турарынга»;

5.3.6. чагыглар хүлээп алырының дуга-

йында Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужулганында көрдүнгө таварылгада чагыкчынын, төлээлетке органын азы тускайжыттырган организациянын азы конкурс, аукцион азы котировка комиссиязының ыяап күсүкчир ужурун негелдени тылсыр (чорудар);

5) 5.4.6 пунктуну дараазында эдилге-биле бижиер:

«5.4.6. чагыкчынын хереглелдеринге барааннар чедиреринин, ажилдар кылырынын, ачы-дуза көргүзеринин чагыгларны хүлээп ап турар үеде Россия Федерациязының хоойлужулганында доктаадыр тургускан таварылгаларда болгаш чурумда чагыглар хүлээп алырының дугайында Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужулганын болгаш Россия Федерациязының нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларын чагыкчынын, төлээлеткен органын азы тускайжыттырган организациянын азы конкурс, аукцион азы котировка комиссиязынын сагып турарынга план езугаар болгаш пландан дашкаар хыналдаларны;

6) дараазында уткалыг 5.4.7, 5.4.8, 5.4.9 пункттарны немээр:

«5.4.7. бир эвес чагыглар хүлээп алырының дугайында Россия Федерациязының хоойлужулганынга дүүштүр конкурсту (аукционну) болбаан деп санаан болгаш котировка аргазы-биле чагыгларны катап хүлээп ап турар үеде чаңгыс-даа котировка чагыгы кирбээн болза, барааннар чедиреринин, ажилдар кылырынын, ачы-дуза көргүзеринин чагыгын хүлээп алырының дугайында кара чаңгыс чедиреринин (күсүкчиринин, керээ чарыкчызынын) чагыгын сайгырып чугаалажыр;

5.4.8. Чагыкчынын билдиришкенинге үндэзилээш, хамаатыларның чогумчалыг амыдырал-чурттаарынга эргежок чугула болгаш ол чок болза, оларның чогумчалыг амыдыралы болдунмас дүргөн болгаш саадал чок медицина дузазын, эм-тан аймаан, одаар чүүлду чедиреринге эргежок чугула аш-чемни, дериг-херекселдерин чедиреринге чагыгларны хүлээп алыр аргаларның дугайында, бир эвес садылаашкын түннелдерин өскертиринин дугайында негелдени албан чери кириген болза, шиитпири хүлээп алыр;

5.4.9. Күрүнө болгаш муниципалдыг хереглелдерге барааннар чедиреринин, ажилдар кылырынын, ачы-дуза көргүзеринин чагыгларын хүлээп ап турар үеде чагыкчынын, төлээлеткен органын, тускайжыттырган организациянын, конкурс аукцион азы котировка комиссиязынын ажилынга (кылбаан ажилынга) хомудалдарны сайгарар болгаш чагыглар хүлээп алырының дугайында Россия Федерациязының хоойлужулганында көрдүнгөн таварылгада болгаш чурумда чагыгларны

Даржави эл хатанг бэлхэе.

ТЫВА ЭРТЕМДЕННЕРНИНҢ БАШКЫЗЫ

Май 21-де Кызылга моол, түрк, тунгус-маньчжур дылдар болгаш шенелде фонетика талазы-биле шылгараңгай специалист, талантылыг башкы Владимир Надеяевтиң 100 харлаанынга тураскааткан "Азия төвүнүн түрк-моол чоннары: дылы, этниктиг төөгүзү болгаш аас чогаалы" деп темалыг эртем-практиктиг конференция болуп эрткен. Аңаа Моол, Казахстан, Туркменистан, Кыдаттан, Россияның Бурятия, Алтай, Хакасия республикаларындан болгаш Москва, Новосибирск, Красноярск, Кемерово хоорайлардан эртемденнер кээп киришкен.

Тыва АССР-ниң эртемниң алдарлыг ажылдакчызы Владимир Надеяев август 14-те 100 харлаар турган. Ооң мугур юбилейин Тыва-да демдегеп эрттирип турары улуг угур-уткалыг. Ол Тываның ат-

сураглыг эртемденнеринин башкызы, оруунуң айтыкчызы чораан. Оларга филология эртемнеринин докторлары Шулуу Сат, Александр Кунаа, Каадыр-оол Бичелдей, төөгү эртемнеринин докторлары Юрий Аранчын, Монгуш Кенин-Лопсан, филология эртемнеринин кандидаттары Антон Калзан, Зоя Чадамба болгаш өске-даа билдингир эртемденнер хамааржыр.

В.Надеяевтиң ажил-ижин төлөптий-биле уламчылап чоруурларның бирээзи Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды, филология эртемнеринин доктору Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей эртем талазы-биле бүгүле чедип алганы чедишкиннеринде башкызының улуг үлүг-хуузу бар дээрзин чоргаарал-биле демдегеп, эртемденниң чүгле башкы шынарын эвес, а ооң онзагай кижиге бүдүжүнүн дугайында база чугаалаан. Сайыттың онзалары-биле, В.Надеяев кончуг ак сеткилдиг, дузааргак, ажылынга ынак, сорулгазын кезээде чедип алып, бир-ле чүвени сонургаан, чуртталганы магадап, ону үнелеп билер кижиге чораан.

В.Надеяев тускай эртем ады камгалап албаан-даа бол, бүгү делегейниң тюркологтарының хунбүрүде ажыглап турары "Эрте-бурунгу түрк словарьның" автор-

Эртем-практиктиг конференцияның ажил-чорудулгазының чезинде.

Башкызынга эртемденнерниң целели улуг.

ларының бирээзи болган. Ол ышкаш шенелде фонетика шинчилелдеринин лабораториязын тургускан, Сибирьниң база ол чоок-кавының регионнарының 35 ажыг дылдарын болгаш оларның диалектилерин чаңгыс аай арга-биле шинчилээн. Эртемденниң онзагайы — ооң эртем талазы-биле кайгамчык идеяларын шуулган, конференцияларга, лекция, беседа үезинде аас-биле дамчыдып чораанында.

"Азия төвүнүн түрк-моол чоннары: дылы, этниктиг төөгүзү болгаш аас чогаалы" эртем-практиктиг конференция ТывКУ-

нун аудиторияларынга болгаш ТГШИ-ге 5 аңгы секцияга эрткен Түннелинде эртемденнер конференцияны 2 чыл болгаш эрттирер база ону чүгле Тыва эвес, а өске-даа черлерге организастаар дугайында санал үндүргөн. Конференцияга уткутур В.Надеяевтиң эртем башкылап ажил-чорудулгазын тураскааткан эртем ажылдарыны чыындызы үнген.

Шончалай МААТЫ-ООЛ,
Чингис СААЯНЫҢ тыртыр-тырган чуруктары.

ТӨРЭЭН ДЫЛЫВЫСКА ШЫН ЧУГААЛАП ТУРАР БИС БЕ?

Тыва национал бижик 1930 чылда чогааттыг соонда, тыва литературлуг дыл үениң негелдиз-биле база хевирлеттинип эгелээн. Ол чоннун бай-байлак, уран-чечен дылынга үндизилеттинген дылдың бедик хевири болур. Литературлуг дыл чүгле чечен чогаалга хамааржыр деп шын эвес билип турар улус база бар. Литературлуг дыл дээрже чоннун чаңгыс аай негелдеге чагырткан бижимел болгаш аас чугаазының дылы болур.

Тыва литературлуг дылдың тургустунуп, хөгжүп келгениниң, ооң уран-чечен аянының дугайында шинчилелди филология эртемнеринин доктору, профессор Ш.Ч. Сат кылган. Ооң тодаратканы-биле, "Литературлуг дыл — хамыктың мурнунда чурум-чыскаалдыг, нормалыг дыл. Ол нормаларга үннерни, сөстөрни адаар чурумнары, чугааның аялгалары, сөстөрни шын шилип ажылгаары хамааржыр".

Ынчангаш тускай дүрүмнерлиг, чаңгыс аай доктааттыг дылды чамдыкта үрөп, шын эвес ажылгап, кандай домактар тургузуп чугаалаары тыва чугаа культуразына хажытканы ол болур. Бо талазы-биле ханы сайгарылганы тыва дылдың база бир ховар шинчилекчизи М.Д. Биче-оол "Тыва чугаа культуразы" деп номунда кылган. Ук номда тыва литературлуг дылдың чыгыш доктаамал дүрүмнерин хажыдар чорукту тода чижектер кырынга көргүзүп тургаш, делегергедей, билдингир кылдыр бижээн.

Үстүнде адаанывыс эртемденнерниң ажылын үнелеп көрүшкөн, амгы үеде тыва дылдың эдиль-чилеринин чугаа культуразына хамаарыштыр эскерилгелерим-биле силерни таныштырар-дыр мен. Дылдың стилистика, диалек-

тилер (чер-чер аайы-биле аңгы чугаа) талазы-биле айтырылгала доктаавайн, колдуунда-ла домак тургузуунга, сөстөрни шын уткалыг ажылгаарына база шын адалгага хамааржыр, бөдүүн, эң-не кулакка эпчок дыңналыр чижектерни кири-рей.

Бир дугаарында, тыва биле орус дылды холуп турарывыс. Ийе, амгы депшилгелиг үеде кандыг-даа дылга арыг чугаалаары берге. Чүге дээрже дыл — өскерлип, сайзырап (азы баксырап) турар система-дыр. Орус-даа дылды көөр болзувусса, ооң өске, даштыкы дылдардан үлегерлеп алган сөстери дыка хөй. Бистиң дылы-выста база ыңдыг. Бети дизе, мээң бо чүүлүмде безин чеже орус сөс бар-дыр, көрүңер даан. Тыва дылче очулдуртунмас сөстөрни хевээр ажылгаары дылдың хөгжүлдизинин бир талазы болгай. А мээң чугаалаксаан чүүлүм оон арай өске. Тыва дылче очулдуруп болур сөстөрни чугаавысче кайы-хамаанчок кирип турарывыс элдеп. Чижээлээр: "Мен позво-нила...", "ооң соонда говорю...", "Ты со мной ынчаар чугаалашпа", "Че, соондан приеду" — дээн хевирлиг чугаалар хөй. Оода-ла мындыг таварылгаларда, бөдүүн домак иштинге (тускай, очулдур-

тунмас сөстөр чокта) арыг чугаалап болур эвеспе? Шак мындыг чугааны, элдеп чүве, колдуунда херээжен улустан, ылаңгыя аныяк уруглардан, дыңнап болур. Эр улус аразынга мындыг хевирлиг эпчок домак тургузуу дыңналбас боор-дур. Домакты тывалап эгелеп алгаш, тывалап төндүрер, орустап эгелеп алгаш, орустап доозар болза эки.

Ийи дугаарында, сөстөрни шын эвес ажылгап турарывыс. Чижээлээр, "улус" деп сөстү амгы үеде шупту — улуг-даа улус, аныяк-өскен-даа "улустар" деп ажылгап турар. "Улус" дээрже-ле хөйүнү саны ышкажыл, а "улустар" дээрже "чоннар" деп сөс-биле дөмей сөстүр. Ийи-үш кижиге дугайында "ол улустар", "бо улустарның..." дээр шын эвес. Ам арта "улустар" эвес, "устар" дээр окта шын эвес. "Бис" деп сөс-биле база-ла ыңдыг. "Бис" дээрже-ле хөйүнү санында сөс-түр, ынчангаш "бистер" дээр албан эвес. (Чогум "бистер" деп сөс литературлуг дылга эптежи берген деп демдегеп каалы.)

Оон өске "ажылдаар" деп сөстү мырыңай чиктиг адаар улус бар: "мен альдап тур мен", "кажан альдаар сен?" — дээр улусту үргүлчү дыңнаар-дыр мен.

"Мээң-биле", "сээң-биле" дээр таварылгаларда "мен-биле", "сен-биле" дээр улус база бар: "Мен-биле чугаалашты" эвес, "Мээң-биле чугаалашты" дээр шын болур.

Чамдык сөстөрнүн төңчү ко-жумаан шын эвес, узадыр адаарлар база бар: "өөренир", "киржири", "чаартыр", "тарадыр" д.о.ө. Моон чылдагааны — чамдык элээн хөй төңчү узадыр адаттынар кылыг сөстери-биле дөмейлеп турарында чадавас

(бижири, хынаар, ырлаар...). Ынчалза-даа литературлуг дылда шын адалгазы: "өөренир", "киржири", "чаартыр"...

Оон аңгыда, бичии уруглары-выс эгезинде "т" биле "д", "п" биле "б" деп ажык эвес үннерлиг сөстөрни шын эвес адап турар. Тыныш-биле адаар үннерни кошкак адаарга, "тос" эвес, "дос" апаар, "пага" эвес, "бага" апаар, "тиилелге" эвес, "диилелге" апаар (ол үннерниң орус адалгазы бооп турар). Ооң кол чылдагааны, мен бодаарымга, чүгле алфавитте тыва үннерниң чедир тодараттынмаанында эвес, а ада-иениң боттарының чугаазының сайзыраңгай эгезинде. Ооң мурнунда, чеже-даа ыңдыг алфавит-биле өөренип турган болзувусса, ол үннерни (ыңдыг сөстөрни) шын адап турган болгай бис. Ажы-төлүвүс тыва дылывысты чүгле школага номнар-дан өөренип турары — ооң база бир чылдагааны бооп чадавас. Кандыг-даа дылдарда бижири биле адаары дөмей эвес сөстөр эндерик болгай.

Дараазында, санныг чүве адын шын эвес чугаалап турарывыс. Тыва дылда, өске-даа түрк уктуг дылдарда дег, сан адының соонда чүве ады чаңгыстың санынга турар: "беш бажың" ("беш бажыңнар" эвес), "чарышка он аът киришкен" ("он аъттар" эвес). Бо частырыл-ларның чылдагааны орус дылдан үлегерлээнинде чадавас, ында колдуунда хөйүнү санынга турар болгай.

Оон өске чижектерден көрээлинер. "Даң бажында" деп сөс каттыжыышкынының утказын сагывайн, меге ажылгап турар аныяк-өскен хөй. Чижээлээр, мынча дээр-дир: "Даң бажында, 9

шакта, экзамен дужаар мен". "Даң бажы шара-хере, даш бажы сарыг-шокар" дээрже чаа-ла хүнүп оор өй (чайын болза, 5-6 шак) болгай.

Оон аңгыда, "ыңдыг болза" дээриниң орнунга, кандыг-даа тава-рылгаларда "ынчаар болза" дээр улус мырыңай көвей. Чижээлээр, ийи кижиге аразында чугаа: "Бөгү кээп шыдавас-тыр мен" — "Ынчаар болза, эртен эрте кээр сен". А "ынчаар болза" деп сөс каттыжыышкыны тодаргай тава-рылгаларда — бир кижиниң кылды-нының соонда ажылгааттынар. Чижээ: "Бо оол тенекеденип туруп берди" — "Ынчаар болза, шыңгыш чугаалажыр мен". А "ыңдыг болза" деп сөс каттыжыышкыны чугаалауда-дараа кирер болгай.

Өк-биле адаар үннерлиг сөстөрни (фарингализация) амгы үеде шуут ылгап шыдавас, кан-чаар-даа чугаалаар улус, ылаңгыя аныяктар, хөй. Чаңгыс көскү чижектен кирией: "колдуунда" деп "хөй кезинде" дээн уткалыг сөстү "колдуунда" (адаттынар: "коьлдуунда") "колдук адаанда" дээн уткалыг сөс-биле солуп турары эпчок дыңналыр.

Оон-даа өске хөй-ле чижектерни кирип болур.

Ынчангаш төрээн дылывыска чугаавыс шын, чараш болзун дээр, дылывысты хумаалап, частырыл-ларывысты аравыста сайгаржып, сүмележип болур кылдыр, бо солунувуска "Тыва дыл, тыва чугаа" деп эгеден ажыдып алыр сүмелээр-дир мен.

Людмила МИЖИТ,
филология эртемнеринин кандидаты.

Тыва литература чылынга

УЛУГ ЧОГААЛЧЫЛАРНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Май 17, 18 хүннеринде Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери эвилелдин 70 чыл юнга тураскааткан Тываның аныяк чогаалчыларының семинарын эрттирген.

Семинарның байырлыг ажы-кыны Тываның Үндезин кулының төвүнге болган. Тыва атура чылының улуг хемчегин бирээзинге ТР-ниң культу-дыңының оралакчызы Марятдыргы, ТР-ниң аныяктар херинин болгаш спорт талазы-сайыды Уран-кыс Ондар, АССР-ниң эртемниң алдар-жылдакчызы Мария Хада-Тываның Улустуң чогаал-ы Екатерина Танова, Черлиг-уулар, Александр Даржай өскелер-даа аалдап келген. р дугаарында Тываның чылдар эвилелиниң даргазы, н чогаалчызы Эдуард Ми-ылганнарга Тываның Чо-

Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинге чүгүрүк айттарлыг хана чуруун чараш йөрээл-биле сунган. Чогаалчыларга уран чүүлдүн тер-гиннери бараан болган.

Байырлыг ажыдышкын соон-да семинарның киржикчилерин Тываның күрүне университетинин литература музейинин ажыдыш-кынынче ооң удуртукчузу, Россия-ның Чогаалчылар болгаш журна-листтер эвилелдеринин кижигүнү Мария Күжүгет чалаан. Музейниң Тыва литература чылында ажит-тынып турары — чогаалчыларга улуг өөрүшкү. Ук музейни ажыда-рының дугайында айтырыг эрткен 70 чылдарда-ла көдүртүп турган, ынчалза-даа ол шиитпир чок арт-

жип чоруур аныяк чогаалчылар киржир күзелин илереткен. Баш бурунгаар док-тааттыг дүрүм езугаар семинар поэ-зия, проза, драма-тургия, уран-чечен очулга секцияларына эрткен. Эң-не хөй киржикчи поэзия жан-рында бижип тура-рын улуг чогаал-чылар: «Чаңыл бо удаада база катап-тааттынып турар-дыр» деп демдегеп турганнар. Чаа өзүп оор чогаалчыларның, ылаңгыя шүлүкчүлерин, хөй кезин херэзженнер болуп турары база онзагай болган. Улуг чогаалчылар ийи хүн дургузунда аныяктарның чогаалдарын сайгарып көрүп, оларның бижип турар чогаал-дарының чедер-чептерин тода-радып, профессионал чагыг-

Маадыр-оол Ховалыгының "Самдар-Кожайын" сайгарылгага салган. Принцевтиң уран-талантызын 2 сек-цияның удуртукчулары, сүмелек-чилери үнелеп көргөш, ону Россия Федерациязының Чогаалчылар эвилелиниң кижигүнүнче киерер дугайында айтырыгны Тываның Чогаалчылар эвилелинге тургус-кан. Чаңгыс эвес жанрга киржип, бодунун идепкейин көргүскен аныяк чогаалчыларның бирээзи — Виталий Петров. Ол чоокта чаа бижип эгелээн-даа болза, хүнден хүнге шудургу ажилдап турарын бадыткап, 4 шини бижип эккелген. Аныяк авторнун чогаалдары амы-дыралдың аңгы-аңгы талаларын чырыдып турарын улуг чогаалчы-лар мактаан.

«Уран-чечен очулгага» чүгле 2 автор киришкени база бир чидиг айтырыгны тургускан. Секцияның удуртукчузу, филология эртемне-ринин кандидаты Людмила Мижит тыва литературага очулга талазы-биле тускай эртемниг специалистер хереглеттинип турарын демдег-лээш, М.Горький аттыг литература институтунун очулга салбырынче кадрлар өөредип чорударының дугайында саналын киерген.

Аныяк чогаалчыларның семи-нарының ажил-чорудулгазын түн-неп турда, Тываның Улустуң чо-гаалчызы Александр Даржай "Тыва литератураның 6-гы салгалының төрүттүнгенин көөр, ооң кавайын чайгажыр" аас-кежиктиг болганын чугаалап, аныяктарның чогаалды-чы ажил-ижин мерген сөзү-биле алгап-йөрээп каан. Ол ышкаш өс-ке-даа чогаалчылар тыва литерату-раның оруун уламчылаар аныяк-тарның бар болганынча өөрүп турганнар. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы, Тываның Улустуң чогаалчызы Эдуард Мижит аныяк чогаалчыларга чо-гаалдарының деңгелин улам бе-дидер дээш кызымаккай ажилда-рын, теория-биле быжыг чепсе-ленирин, делегей литературазын хөй номчуп, олардан үлегер алы-рын чагаан.

Нииитизи-биле чугаалаарга, се-минар чаа аттарны ажыдар, аныяк чогаалчыларның демин кадып мөөңнээр, оларга харылзажыр ар-ганы тургузар, литература уран мергежилинге өөредир, уран чо-гаалды суртаалдаар болгаш кижиниң база нииитилелдин сайзыра-лынга ооң ролун бедидер сорул-галарын чедип ап, үре-түннелдиг эрткен. Аныяктарның чогаалдарын чон удавас номчуй бээр.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.
Чогаалчы Роман ЛУДУПТУҢ
тырттырган чуруктары.

Аныяк шүлүкчүлөр дагдыныкчылары-биле.

ар эвилелиниң 70 харлаан олгаш Тыва литература-ның чарлаттынганы-биле чедирип, шаандан тура чогаалчылар семинарының бы бүрүзүнүн чогаалдыкчы орудулгазынга улуг сал-болуп келгенин, бо удаада аныяк чылының үре-түннелдиг түзүп, семинарның ажы-кыны ооң канчаар эртерин ыргаш, чогаалчы Борис Чырайның чырык адынга дал минутазын чарлаан. ылар сагыш-сеткил талазы-чоок өңнүүн сактып, ү-мунгаралды деңге үлеш-

аазында чалаткан аалчылар аныяк чогаалчыларга байыр-ын, а Тываның улустуң чо-ары чыылган аныяк чогаал-а чагыг-сүмезин берип, иин, бир-ле дугаар аныяк-чылар семинарынча барга-нуургадып, эрткен үеже актыышкыннарны кылган-чылаан. Аңаа нииитизи-биле 40 хире-адым Чыкайлар ТР-ниң

пышаан турган. Бөгүн музей уни-верситеттин баштаар черинин деткимчези болгаш музейниң ажилдакчыларының кызымаккай ажылы-биле ажиттынганы чугаа-жок. Музейниң оран-савазы арай бичежек болза-даа, ооң аалчызы тыва литература дугайында хөй чүүлдерни билип алыр. Тыва лите-ратураның үндөзилекчилеринге, шинчилекчилеринге, аас чогаал-лынга, чогаалчыларның төрөл бөлүк чоннар литературазы-биле харылзаазынга тураскааттыг булуңнар ажыктыг медээлер-биле долдунган, Тываның Улустуң чо-гаалчыларының хөрек чуруктары, Тываның чогаалчыларының лите-ратурлуг картазы астынган. Аалчы-лар литература талазы-биле карта-дан боттарының чаңгыс чер-чурт-тук чогаалчыларын тып, кайы ко-жуунда каш чогаалчы барын-даа санап, аажок сонурганнар.

Музей ажыдышкыны доос-турга, филология факультетинин аудиторияларына аныяк чогаал-чыларның семинары ажылын улам-чылаан. Аңаа нииитизи-биле 40 хире-адым Чыкайлар ТР-ниң

сүмезин берген.

Секцияларның ажылының түн-нелдери семинарны байырлы-биле хаап турда үнген. Аныяк чо-гаалчыларның аразында чаа бижип эгелеп-даа турар, чогаалдарын "Дамырак-4" чыындыга, "Улуг-Хем" сеткүүлүгө парладып-даа турган, тускай номнарын үндүрүп-даа алган авторлар бар болган. Поэзия секциязы республикада ады билдингир аларган шүлүкчүлөр Чаяна Чыкай, Шончалай Ондар (Мааты-оол), Откун Достай оларны Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кижигүннеринче киерерин, Айлаң-маа Хертектиң шүлүк номун үндү-рерин, Казылган Доржу, Сайдаш Монгуш болгаш Вадим Чыкайның шүлүктөрүн "Улуг-Хем" сеткүүлге парладырын саналдаан.

Проза жанрынга ажилдарын Игорь Принцев, Чаяна Шилова, Чинчи Хомушу, Виталий Петров киерген. Поэзия, проза чыындыла-рын үндүрүп алган база бир но-мун чырыкче үндүреринче белет-кеп турар Игорь Принцев очулга секциязынга база киржип, тыва дылдан орус дылче очулдурганы

Россияның почтазында

Почта марказы дээш...

Күзелдиг кижы бүрүзү Рос-сияның почта марказы дээш бо-дунуң үнүн берип болур. Чүге дизе, ук почта марказы Европа-ның почта операторларының кү-рүне ассоциациязының мөөре-йинде киржип турар.

Бистин чуртувустуң почта мар-казының овор-хевирин чаңгыс чер-чурттууус ажылдап кылган бол-гаш ында орус улустуң национал хевин кедип алган бажың ээзи—херэзжен кижы аалчыларны ду-стуг хлеб-биле уткуп, хүлээп ап турарын көргүскен.

Бо чылын мөөрейниң темазы-«Чалалга кандыг-ла-бир... (кижээ-лээрге, кандыг-бир чуртче)», чурук-чулар маркага боттарының чурту-нуң чараш черлерин, национал чаң-чылдарын чуруп көргүскен.

Ассоциацияның www.posteur.org/euro сайтызынче кирип, ажык бадылаашкыга бо-дунуң үнүн берип болур. «Онлайн-соңгулда» 2012 чылдың июнь 10-га чедир уламчылаар. Тиилээн мар-каны 2012 чылдың июнь 13-те Па-рижге болур шуулганга албан-езузу-биле чарлаар.

Кады

ажылдажылганың демдээ

2012 чылдың апрель 13-те Рос-сияның Даштыкы херектер яамы-зының дипломатиктиг академия-зынга Россия биле Индияның аразында найыралдың демдээ болур ийи чурттуң күрүне тукта-рын чагаа хавынга быжыглап хаккан байырлыг хемчег болуп эрткен.

Ук чагаа хавының үндүрүлгезин Россия биле Индияның аразында-быжыг харылзааның, демниг кады ажилдажылганың демдээ кылдыр дипломаттыг харылзааларның му-гур 65 чыл болуп турарынга турас-кааткан. Байырлыг хемчегге РФ-тиң даштыкы херектер сайыдының оралакчызы Игорь Моргулов, Рос-сияның ДХЯ-зының дипломатиктиг академияның ректору Евгений Бажанов база Индияның даштыкы херектер сайыды Кришна Сома-нахалли Малайя, Индияның Россия-да элчини Аджай Махотра олар киришкен.

Тураскаалдыг "А" деп демдек-тиг чагаа хавы 1 млн. экзemplарга Россияның почтазының бүгү сал-бырларына тараар.

Тывадан киришкен

Удмуртияга Россияның почтазының ажилдакчылары-ның аразында болуп эрткен спортчу спартакиадага Тыва-дан Байлак Күжүгет тергин эки түңнелдерни көргүскен.

Мындыг хевирлиг хемчеглер Россияның аңгы-аңгы булуңнарында ажилдап турар 300 муң ажыг почта ажилдакчыларының аразында харылзааны улам быжыктыра-рынга дузалыг. Командалар 6 аңгы хевирниң спортчу хемчеглеринге күжүн шенешкен.

Россияның почтазының Тывада салбырының ажилдакчызы Байлак Күжүгет 75 килге армреслинг мөө-рейинге чедишкенин киришкеш, келген. Ол Тываның почта салбы-рында үдекчи почтабон болуп ажилдап турар. Байлак Күжүгет 3 ажы-төлдүг, гитарага ойнаар, спорттуң аңгы-аңгы хевирлеринге сонургалдыг. Байлак бо удаада бирги черни эзевээ-даа болза, ооң бүгү чедишкенин ам-даа мурнунда!

Наталья ТОРБОСТАЕВА,
Россияның почтазының Тыва-да салбырының специализи.

Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары Тиилелгениң төлевирин алыр

Владимир Путин РФ-тиң Президентизиниң албан-дужаалына кирген соон дарый 2012 чылдың май 7-де Улуг Тиилелгениң 67 чыл ою-биле холбаштыр Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарына чаңгыс катап алыр төлевирлер дугайында Чарлыкка ат салган.

Ол езугаар Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге, хоочуннарына, концлагерь, гетто, фашист кара-башынарга туттуруп турган назы четпээннерге, Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде өлүрткен дайын киржикчилеринин болгаш мөчээн дайын инвалидтеринин, киржикчилеринин дулгуяк-

тарына чаңгыс катап тыпсыр 5000 рубль төлевирни бээр. База Финляндия, Япония-биле дайын үезинде өлүрткен шериглеринин дулгуяктарына 5 муң рубль көрдүнгөн.

Ол ышкаш дайын чылдарында тылга 6 айдан эвээш эвес үеде ажилдап турган ажил-ишчилерге,

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде шылгарангай ажил-ижи дээш ССРЭ-ниң орден-медалдары-биле шаңнатканнарга, нацист кара-башынарга, гетто, концлагерьлерге назы четкенде туттуруп турганнарына хары угда тыпсыр 1000 рубльди бээрин Чарлыкка айткан.

Чарлыкты күөседири-биле Пенсия фондузу чогуур ажилды чорудуп турар болгаш акшаны июнь айның пенсиязынга немей санап бээр. Пенсия фондузунуң Тывада салбырының парлалга албаны.

Спорт • Спорт • Спорт

ЧЕДИИШКИННЕРНИ КҮЗЕДИВИС

Чоокта чаа, май 10-13 хүннеринде, Соңгу Осетия-Алания Республиканың төвү Владикавказ хоорайга 1998-1999 чылда төрүттүнген оолдар аразына Россияның бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы болуп эрткен.

Маргылдаа кончук чидиг демиселди тургускан. Бир деңзиге безин 40-70 хире шыырак мөгелер боттарының регионун, федералдыг округун камгалап хүрешкеннер. Чүге дээрге бо чылын 18 харга чедир оолдар аразына делегейниң бирги чери дээш маргылдааны сентябрь айда бир дугаар эрттирери көрдүнгөн. Ооң бетинде июль 7-11 хүннеринде Турцияга делегей чергелиг, июль 15-19 хүннеринде Польшага Европаның бирги чери дээш маргылдаалар болуп эртер.

Маргылдаага бистин республиканың адын

камгалап, 14 оолдар хүрешкеннер. 54 кг деңзиге 73 мөгениң аразындан Начын Куулар, Солун-оол Мунзук «8-че кири» хүрешкен. 50 кг деңзиге 50 мөгениң аразындан Ай-Хаан Ондар биле Артыш-оол Арзыл боттарының шыырак удурланыкчыларын бүзүрелдиг тиилеп, түннелинде иелээ бирги чер дээш ужурашканнар. Ай-Хаан Ондар эжин ойнааш, бирги черни ап, делегей чергелиг маргылдаага киржир эргенч чаалап алган. Артыш-оол Арзыл Европаның бирги чери дээш маргылдаага хүрежир эргелиг болган.

Бо айның 25-27 хүннеринде Санкт-Петербург хоорайга Россияның хостуг хүрешке чемпионды болуп эртер. Аңаа Россияның олимпийжи командазын тургузар. Ынчангаш Олан Сатка болгаш өске-даа мөгелеривиске ол маргылдаага тиилелгелиг хүрежирин тыва чоннуң мурнундан йөрээп тур бис.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР
САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-
БИЛЕ ДАРААЗЫНДА
ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная
кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫГ
ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы»
ААН таварыштыр
ипотекага ап болур.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ
ЧИЦГИНЕ ПОДРЯДЧИК «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН Московская кудумчунда,
«Южный» №10 микрорайонда коттедждер хоорайын тудуп
эглээнин дыңнадып тур (коттедждерниң шөлү 175 дөр-
белчин метрден 320 дөрбелчин метр чедир,
1 болгаш 2 каыттардан тургустунган, долузу-биле
чаагайжыттыгган).

Тудуг кылырының болгаш садып алырының
дугайында «Энергострой» КХН-че 8-905-920-41-01,
8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперативинче
3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарже долгап болур.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Чаа-Хөл ортумак школазында физика-математика
башкызы Ольга Окпан-ооловна ХУНАЙ-ООЛГА

Ырак Бай-Тайгада
Ынак угбаң база честен
Юбилейиң таварыштыр
Улуг байыр чедирип ор бис.

Каткы-хөглүг, эштиг-өөрлүг
Кадык чору, эргим дуңмай.

Өөреникчилериң, өөң ишти
Өөрүшкүңү сөңнеп чорзун.
Башкы дуңмавың сенээ
Байгы сеткилден чоргаарланы
Частың чечээш шончалай дег,
Чараш чорууруңну күзедийиң
Угбазы, честези.

ДЫҢНАДЫГЛАР

Каа-Хем кожуунуң чагыргазынче хамааты Елена Михайлов
Голубцовадан Тыва Республика, Каа-Хем кожуун, Сарыг-Сеп суу,
Енисейская кудумчузу, бажың 123 б деп адрессте (адресстиг уг-
ш билдингир) чурттакчылыг суурларның черлери категориялыг, ни-
шөлү 1500 дөрбелчин метр (шөлү чижеглеп санаан, хуваал
материалдары-биле тодараттынар) чер участогун гараж тудары
бээрин дилээн билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо дыңнадыг
парлаан хүнден 30 хонуктун дургузунда бо билдиришкенин
удурланышкынарны Каа-Хем кожуунуң чагыргазы хүлээп алыр.

Каа-Хем кожуунуң чагыргазынче хамааты Надежда Ка-
ооловна Күжүгеттен Тыва Республика, Каа-Хем кожуун, Сары-
Сеп суу, Енисейская кудумчузу, бажың, 131 деп адрессте (адрес-
тиг билдингир) чурттакчылыг суурларның черлери категориялы-
ниги шөлү 150 дөрбелчин метр (шөлү чижеглеп санаан, хуваал
материалдары-биле тодараттынар) чер участогун садыг объекти-
тударына бээрин дилээн билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо дыңнадыг
парлаан хүнден 30 хонуктун дургузунда бо билдиришкенин
удурланышкынарны Каа-Хем кожуунуң чагыргазы хүлээп алыр.

Тожу кожуунуң чагыргазынче Россия Федерациязының
хамаатызы Артыш Сергеевич Кунгаадан чурттакчылыг черле-
категориязының черлеринден Тыва Республика, Тожу район, Тоор-
Хем суу, Рабочая кудумчузу, бажың № 34 «а» деп адрессте ни-
шөлү 1008,0 дөрбелчин метр чер участогун (шөлүн чижеглеп санаан,
черин хемчээген соонда тодараттынар) хуу чуртталга бажың
тудуп алыры-биле арендага бээрин дилээн билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаан
хүнден эгелеп 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдиришкенин
Тожу кожуун чагыргазы хүлээп алыр.

Тожу кожуунуң чагыргазынче Россия Федерациязының
хамаатызы Лидия Коловна Кунгаадан чурттакчылыг черле-
категориязының черлеринден Тыва Республика, Тожу район, Тоор-
Хем суу, Рабочая кудумчузу, бажың № 34 деп адрессте ни-
шөлү 1533,0 дөрбелчин метр чер участогун (шөлүн чижеглеп санаан,
черин хемчээген соонда тодараттынар) хуу чуртталга бажыңын тудуп
алыры-биле арендага бээрин дилээн билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаан
хүнден эгелеп 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдиришкенин
Тожу кожуун чагыргазы хүлээп алыр.

Бодалдар дизи

Күш-ажылга талантылыг
болгаш аңаа ынак кижиге моон-
дактар турбас.

Людвиг Ван Бетховен.

Сеңээ бүзүрээр кижиге сен
база бүзүрөп, идегеп чор.

Плавт.

Бердинген болурундан хилин-
чектиг чүве чок.

Агата Кристи.

Ынакшыл... Сорунза-биле
дөмей. Ол көстүп келирге, чер-
ниң күжү сени тудуп шыдавайн
баар.

Стефани Майер.

Эш-өөрүң сенээ сен канчаар
бар-дыр сен, ынчаар ынак,
кадайың сенээ ынак, ынчангаш
сени өске кижиге кылып алыксаар

Гилберт Честертон.

Кижиге бүзүрү бодунга таар-
жыр кадайлыг.

Афанасий Фет.

Ашаанга ынак херээжен кижиге
оозу дээнде чүңү-даа кылырыңа
белен, ынчалзажок мындыг чүңү-
бар: оозун шүгүмчүлөп, эде
кижизидер чаңын черле салбас.

Джон Пристли.

Эрес-дидим чорук хөй үе-
чадалыг.

Цицерон.

Суд приставтарының федералдыг албанының ТР талазы-биле
эргелели суд приставтарының Бай-Тайга район килдизинин суд
приставы

Омак Михайлович
ИРГЕКТИҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын дөргү-
төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге илередип тур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин
талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-
торнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия
— 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер—2-18-10, культура, өөр-
дилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агай — 2-17-09, окулга —
2-03-87, үлетпур — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8750. Чагыг 57. Номери парлалгаже дужааганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 406038104000000000263
Корр.счет № 301018105000000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар
адырына хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республиканың
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүртүзү-
Херчилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.